

Аляксандр БУРАЧОНАК

РЭГЛАМЕНТАЦЫЯ ПАДАТКААБКЛАДАННЯ ПРАМЫСЛОВАГА ПРАДПРЫМАЛЬНІЦТВА Ё БЕЛАРУСІ ё другой палове XIX ст.

У артыкуле на аснове заканадаўчых крыніц аналізуецца асноўныя кірункі падатковай палітыкі ўрада Расійскай Імперыі ё дачыненні да прамысловых прадпрымальнікаў у другой палове XIX ст. Вылучаюцца два асноўныя віды падаткаабкладання ё гэтай сферы — прамое і ўскоснае (абкладанне акцызам), разглядаецца эвалюцыя кожнага з іх на працягу 1860-х—1890-х гг.

У 1860-я—1870-я гг. Расійская Імперыя рэфармавалася пераважна сацыяльна-палітычна. Аднак пасля адмены прыгоннага права наспявала мадэрнізацыя сацыяльна-эканамічных адносін у дзяржаве. Аб неабходнасці выразна вызначыць правы і абавязкі прадпрымальнікаў шмат гаварылася яшчэ ё дарэформенны перыяд, аднак амаль усе захады так і засталіся ё выглядзе праектаў. Істотныя змены ё прававым становішчы прамысловых прадпрымальнікаў пачалі адбывацца толькі ё парэформенны перыяд. Адной з іх стала рэарганізацыя механізму падаткаабкладання.

Перыяды, звязаныя з ажыццяўленнем карэнных змен у грамадстве, заўсёды выклікаюць асаблівую цікавасць. Да такіх перыядаў у айчыннай гісторыі адносіцца другая палова XIX ст. — час буржуазных рэформаў, паскарэння развіцця капіталістычных адносін, распаўсюджвання фабрычна-заводскай прамысловасці на тэрыторыі беларускіх губерняў і Расійскай Імперыі ё цэлым. Даследаванне падатковай палітыкі ё адносінах да прадпрымальнікаў мае вялікае значэнне для вывучэння пытання аб фарміраванні прамысловай эліты ё Беларусі ё парэформенны перыяд. Асобныя аспекты адзначанай праблемы знайшлі адлюстраванне ё працах расійскіх

даследчыкаў І.Кучарава, І.Поткінай, Л.Шэпелева, беларускай даследчыцы Н.Палятаевай¹, аднак комплекснага даследавання не існуе. У дадзеным артыкуле аўтар паспрабуе зрабіць агляд прамога і ўскоснага падаткаабкладання ё Расійскай Імперыі ё другой палове XIX ст.

Прамае падаткаабкладанне

Прамы падатак у Расійскай Імперыі пачаў фарміравацца яшчэ ё 1820-я гг. У 1824 г. быў прыняты заканадаўчы акт, які даў пачатак ужыванню ё Расійскай Імперыі *патэнтнай сістэмы*². Аднак недахопам гэтай сістэмы было недыферэнцыраванае абкладанне буйных і дробных прадпрымальнікаў, якія ё выніку неслі аднолькавы падатковы цяжар. Падчас рэформ 1860-х—1870-х гг. у дзеючае гандлёва-прамысловае права быў унесены шэраг істотных змен. Заканадаўчыя акты ад 1 студзеня 1863 г.³ і 9 лютага 1865 г.⁴ усталёўвалі новыя прынцыпы бессаслоўнасці і роўнасці ўсіх праваздольных грамадзян у занятках гандлем і прамысловасцю, але не ўносілі істотных змен у падаткаабкладанне прамысловых прадпрыемстваў. У адпаведнасці з "Палажэннем аб пошлінах за права гандлю і іншых промыслаў" ад 9 лютага 1865 г. падатак спаганяўся штогод у двух відах. Па-першае,

БУРАЧОНАК Аляксандр Вячаслававіч.

Малодшы навуковы супрацоўнік Беларускага навукова-даследчага інстытута дакументазнаўства і архіўнай справы, магістр гістарычных навук. Нарадзіўся ё 1985 г. у г. Маладзечна Мінскай вобл. У 2007 г. закончыў гістарычны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, у 2008 г. — магістратуру БДУ, у 2011 г. — аспірантуру БДУ. Займаецца пытаннямі сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі другой паловы XIX — пачатку XX ст. Аўтар шэрага навуковых публікацый.

прадпрымальнік павінен быў выкупіць *пасведчанне (патэнт) на права займацца гандлем ці прамысловасцю*. Пасведчанні былі трох асноўных тыпаў: першай гільдыі (каштавала 265 руб.), другой гільдыі (ад 25 да 65 руб.) і на дробны гандаль (ад 8 да 20 руб.). Па-другое, неабходна было выкупіць *білеты* на кожнае асобнае гандлёвае або прамысловае прадпрыемства. Па гільдзейскім пасведчанні першапачаткова дазвалялася мець на ўтрыманні неабмежаваную колькасць прамысловых устаноў. Ад білетнага збору вызваліся гаспадары акцызных прадпрыемстваў і тыя, хто прадаваў свае вырабы непасрэдна на заводзе ці фабрыцы, без адкрыцця асобнай лаўкі ці крамы.

23 сакавіка 1870 г. быў прыняты закон "Аб некарых зменах у Палажэнні аб пошлінах за права гандлю і промыслаў"⁵, згодна якому колькасць устаноў, якія можна было мець па білетах пры наяўнасці пасведчання другой гільдыі, была абмежавана дзесяцю. У снежні 1880 г. права на ўтрыманне ўстаноў па пасведчанні першай гільдыі было абмежавана дзесяцю, па другой гільдыі — пяцю і па пасведчаннях на дробны гандаль — трыма; у выпадку перавышэння гэтай колькасці патрэбна было набываць яшчэ адзін патэнт⁶. Кошт білета залежаў ад класа мясцовасці і тыпу пасведчання. У 1860-я—1870-я гг. уласнікі прадпрыемстваў з пасведчаннем першай гільдыі плацілі ад 10 да 30 руб. за адзін білет, другой гільдыі — ад 5 да 20 руб., з пасведчаннем на дробны гандаль — ад 2 да 10 руб. Для прамысловых прадпрымальнікаў Беларусі, якія мелі пасведчанне першай гільдыі, кошт аднаго білета складаў ад 10 да 25 руб., другой гільдыі — ад 5 да 17 руб., з пасведчаннем на дробны гандаль — ад 2 да 8 руб.⁷. Такая розніца абумоўлена тым, што розныя паветы і гарады беларускіх губерняў адносіліся да розных класаў мясцовасці*.

Недахопам такой сістэмы была крайняя нераўнамернасць падаткаабкладання, пры якой і буйныя, і дробныя прадпрымальнікі неслі аднолькавы цяжар падаткаў. Уся фабрычна-заводская прамысловасць, падведзеная пад гільдзейскае абкладанне, была аднесена да другой гільдыі. Выключэнне складалі толькі тыя фабрыканы, якія вялі аптовы гандаль з кантор і складоў, што знаходзіліся на асобным утрыманні (яны былі аднесены да першай гільдыі). У выніку ў адну катэгорыю падаткаплацельшчыкаў трапілі як прамысловыя гіганты са шматсоценым персаналам, так і дробныя фабрыкі і заводы з колькасцю працоўных у 16 чалавек ці нават менш (пры наяўнасці механічнага рухавіка).

Міністэрства фінансаў хоць і намагалася знайсці новыя крыніцы паступлення падаткаў, але да пра-

мога абкладання прамысловасці звярталася з крайняй асцярожнасцю і толькі ў тым выпадку, калі існавала цвёрдая ўпэўненасць у магчымасці спагнаць падатак без шкоды для прамысловасці і гандлю і дасягнутага імі ўзроўню развіцця. Па меркаванні М.Бунге, міністра фінансаў Расійскай Імперыі ў 1882—1886 гг., такая магчымасць была, і выкарыстаць яе ва ўмовах фінансавых цяжкасцей 1880-х гг. было неабходна. Задача заключалася не толькі ў павелічэнні дзяржаўных даходаў, але і ў больш строгім правядзенні ў жыццё прынцыпу прапарцыянальнасці гандлёва-прамысловага падаткаабкладання. У сваёй запісцы 1880 г. М.Бунге, які на той час быў яшчэ таварышам міністра фінансаў, прапаноўваў усталяваць свой падатак з прыбытку для кожнага роду прадпрыемстваў. Для рэалізацыі гэтага Міністэрства фінансаў павінна было мець дакладную інфармацыю аб дзейнасці і прыбытку прадпрыемстваў, але такая інфармацыя з'яўлялася камерцыйнай тайнай. У 1882 г. М.Бунге даў указанне распрацаваць законпраект, які прадугледжваў бы ўвядзенне новага падатку з даходу гандлёвых і прамысловых прадпрыемстваў. Такі праект быў распрацаваны, аднак адхілены Дзяржаўным саветам па прычыне яго "заўчаснасці" і цяжкага ажыццяўлення⁸.

Тады М.Бунге быў вымушаны шукаць іншае вырашэнне праблемы. У дадатак да ўсталявання канкрэтнай сумы за пасведчанні і прамысловыя пошліны ў залежнасці ад класу мясцовасці (патэнтная сістэма) уводзіліся новыя, дадатковыя зборы — *працэнтны і раскладачны*. Яны павінны былі забяспечыць карэкціроўку памеру падатку ў залежнасці ад абаротаў і прыбыткаў. 15 студзеня 1885 г. былі прыняты "Правілы аб абкладанні гандлёвых і прамысловых прадпрыемстваў дадатковым зборам (працэнтным і раскладачным)"⁹. У адпаведнасці з імі працэнтны збор у памеры 3% ад чыстага прыбытку за мінулы аператыўны год плацілі прадпрыемствы, якія былі абавязаны публічнай справаздачнасцю (акцыянерныя кампаніі, паявыя таварыствы), раскладачны — усе астатнія прыватнаўласніцкія прадпрыемствы.

Раскладачны збор вылічваўся для кожнай губерні асобна, у залежнасці ад аб'ёму вытворчасці ў грашовым выражэнні фабрык і заводаў і ад цаны пошлін за гільдзейскія пасведчанні і білеты, і зацвярджаўся ў заканадаўчым парадку на тры гады. Так, у 1885—1887 гг. яго памер складаў для Маскоўскай губерні 422 тыс. руб., для Кіеўскай — 71 тыс., а для Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Мінскай і Магілёўскай губерняў — 12, 17, 19, 11 і 9 тыс. руб. адпаведна. Гэтая сума штогод размяркоўвалася губернскай падатковай прысутнасцю па паведах і гарадах, а далей павятовымі прысутнасцямі паміж асобнымі плацельшчыкамі.

Падатак з гандлёвых і прамысловых устаноў пастаянна мяняўся, галоўным чынам у бок павелічэння сумы збору. У снежні 1892 г. быў прыняты закон аб павелічэнні працэнтнага збору з акцыянерных прадпрыемстваў з 3% да 5%, а раскладачнага збору — на 25%¹⁰. Асноўнымі задачамі пры гэтым былі павелічэнне дзяржаўных прыбыткаў і ўраўнаванне

* **II клас** — г. Вільня; **III клас** — Віцебская губ.: г. Віцебск, г. Дынабург, г. Полацк; Гродзенская губ.: г. Гродна, г. Брэст-Літоўск, г. Беласток; Мінская губ.: г. Мінск; Магілёўская губ.: г. Магілёў; **IV клас** — Віленская губ.: Віленскі і Ашмянскі пав.; Віцебская губ.: Дынабургскі, Дрысенскі, Рэжыцкі пав.; Гродзенская губ.: Гродзенскі, Брэсцкі, Беластоцкі, Бельскі, Сакольскі, Слоніўскі пав.; Мінская губ.: г. Пінск; Магілёўская губ.: г. Гомель; **V клас** — уся астатняя мясцовасць.

ў суме абкладання прадпрымальнікаў з землеўладальнікамі і ўласнікамі нерухомай маёмасці. Выкананне першай задачы было відавочным. Толькі ў беларускіх губернях прыбыткі ад усіх відаў прамых падаткаў з гільдзейскіх прадпрыемстваў павялічыліся з 587 тыс. руб. у 1891 г. да 747 тыс. руб. у 1892 г.¹¹. У 1895 г. гэты паказчык дасягнуў 856 тыс. руб., у 1896 г. — 888 тыс. руб.¹². Аднак павялічыўшы падатковыя паступленні ў казну, закон 1892 г. не ліквідаваў нераўнамернасці ў абкладанні розных груп прадпрымальнікаў. Акрамя гэтага, значныя недахопы былі характэрны для саміх дзеючых правілаў аб дадатковых зборах — працэнтным і раскладачным. У першым выпадку галоўным было тое, што парадак уліку прыбыткаў з прадпрыемстваў, абавязаных публічнай справаздачнасцю, усталёўваўся адміністрацыйнай уладай; у другім выпадку — незадавальняюча вызначаліся нормы размеркавання збору ўнутры губерняў. Не было ў законе і ніякіх указанняў аб спосабе вызначэння абаротаў і прыбыткаў гандлёва-прамысловых прадпрыемстваў, а размеркаванне збору паміж прадпрыемствамі павінна была праводзіцца зыходзячы з меркаваных прыбыткаў, што прыводзіла да залежнасці прадпрыемства ад мясцовых падатных устаноў у справе вылічэння прыбытковасці.

Адзначаныя недахопы выклікалі неабходнасць далейшага рэфармавання сістэмы падаткаабкладання. 8 чэрвеня 1898 г. было прынята "Палажэнне аб дзяржаўным прамысловым падатку"¹³, паводле якога падаткаабкладанне гандлёва-прамысловай дзейнасці было пабудавана на спалучэнні традыцыйнай плацёжнай сістэмы з элементамі прагрэсіўнага падаходнага падатку. Абкладанню падлягалі як фабрычна-заводскія, рамесныя, горныя і перавозачныя прамысловыя прадпрыемствы, так і асабістыя прамысловыя заняткі. Такім чынам, замест ранейшага падатку "за права гандлю і промыслаў" быў уведзены падатак на кожную асобную ўстанову. Адзначым, што адначасова ў законе пазначаўся пералік відаў прадпрыемстваў (больш за 40), якія не падлягалі падаткаабкладанню. Згодна артыкулу 5 "Палажэння", прамысловы падатак складаўся з *асноўнага* і *дадатковага*. Асноўны, як і раней, выплочваўся пры выбарцы прамысловых пасведчанняў. Для вызначэння яго памеру (цаны прамысловых пасведчанняў) тэрыторыя Расійскай Імперыі была падзелена на чатыры класы (замест ранейшых пяці) па ступені развіцця ў іх гандлю і прамысловасці.

У новым "Палажэнні" таксама ўдакладнялася, што канкрэтна падпадала пад паняцце адзінкі абкладання. Так, асобным прамысловым прадпрыемствам лічылася адно або некалькі закрытых ці адкрытых памяшканняў, што знаходзіліся ў межах аднаго фабрычнага ці заводскага ўладкавання і былі звязаны паміж самай па характары вытворчасці. Усе прамысловыя ўстановы падзяляліся на восем разрадаў. Да першага і другога разрадаў адносіліся найбольш буйныя фабрыкі і заводы з колькасцю працоўных больш за 500 чалавек, ці ад 200 да 500 чалавек у воўнапрадзільнай, фарбавальнай, салатопавай, гарбарнай, хімічнай, машынабудаўнічай і нека-

тых іншых вытворчасцях. Да трэцяга разрада — ад 200 да 500 працоўных (у асобных названых вышэй вытворчасцях — ад 100 да 200); да чацвёртага — ад 50 да 200 (25—100); да пятага — ад 15 да 50 ці ад 10 да 25 чалавек пры наяўнасці механічнага рухавіка. Да шостага — восьмага разрадаў належалі дробныя прадпрыемствы. Адзначаныя разрады падлягалі перагляду кожныя пяць гадоў. Дадатковы падатак у выглядзе падатку з капіталу і працэнтнага збору з прыбытку плацілі акцыянерныя і іншыя прадпрыемствы, абавязаныя публічнай справаздачнасцю.

Новае заканадаўства ўнесла істотныя змены ў прававое становішча прадпрымальніцтва. Да гэтага часу сам занятак гандлёва-прамысловай дзейнасцю ў адносна буйных маштабах аўтаматычна вызначаў прыналежнасць прадпрымальніка да купецкага саслоўя, нават супраць яго волі. Так, калі прадпрымальнік пражываў і займаўся гандлёва-прамысловай дзейнасцю ў сельскай мясцовасці і не хацеў выходзіць са свайго саслоўя, ён усё роўна становіўся членам купецкага таварыства (пад назвай "часовага купца") таго губернскага ці павятовага горада, дзе плаціў падатак. Пасля прыняцця ў 1898 г. "Палажэння аб дзяржаўным прамысловым падатку" спынялася прамая сувязь паміж прадпрымальніцкай дзейнасцю і знаходжаннем у купецкім саслоўі.

Ускоснае падаткаабкладанне

Разам з развіццём прамога падаткаабкладання прамысловага прадпрымальніцтва адбывалася станаўленне *ўскоснага*, або *акцызнага абкладання*. Акцыз спаганяўся са спажывання і распаўсюджваўся выключна на прадметы ўнутранай вытворчасці, якія вырабляліся і прадаваліся прыватнымі асобамі. У 1890 г. ўскосныя падаткі прыносілі ў дзяржаўны бюджэт Расійскай Імперыі 475 млн руб., або 45,4% ад усіх даходаў, у той час як прамыя падаткі — 177 млн руб. (16,9%)¹⁴. Акцызная сістэма была цесна звязана з сістэмамі *дзяржаўных манаполій* і *мытных пошлінамі*. У адрозненне ад сучасных сістэм акцызнага абкладання, да 1917 г. у Расійскай Імперыі акцызамі не абкладаліся імпартуемыя тавары — яны падлягалі абкладанню мытнымі пошлінамі.

У другой палове XIX ст. аб'ектамі акцызнага абкладання ў беларускіх губернях з'яўляліся *спіртныя напоі*, *тытунь*, *цукар* і *запалкі*. Аб'ём вытворчасці на прамысловых установах, якія выраблялі адзначаныя тавары, кожны год павялічваўся. Калі ў 1879 г. на 34 беларускіх фабрыках і заводах, прадукцыя якіх падлягала акцызнаму абкладанню, было выраблена тавару на 1,6 млн руб.¹⁵, то ў 1900 г. на 51 прадпрыемстве — на 8 млн руб.¹⁶.

Акцызы са *спіртных напояў* спаганяліся згодна "Статуту аб піцейным зборы" ад 4 ліпеня 1861 г.¹⁷, які уступіў у дзеянне з 1 студзеня 1863 г. Паводле гэтага заканадаўчага акта, збор са спіртных напояў складаўся з патэнтнага збору з фабрык і гандлёвых памяшканняў і акцызу, якім былі абкладзены: спірт і віно, вырабленыя з рознага гатунку хлеба, бульбы, буракоў і іншых сельскагаспадарчых культур; спірт, выраблены з вінаграду і іншых ягад і садавіны; пор-

тэр, піва і мёд; брага, прыгатаваная на спецыяльна пабудаваных для гэтага заводах. Дадатковымі акцызамі абкладаліся напоі, прыгатаваныя з аплачанага акцызам віна. Абкладанню не падлягалі: спірт і віно, якія ішлі на экспарт; вінаграднае віно, воцат і мядовы квас; вырабы з аплачанага акцызам віна, якія не належалі да напояў; асвятляльны спірт; яўрэйскае віно з разынак. Акрамя гэтага, законам усталёўвалася абавязковая норма выпрацоўкі бязводнага спірту ў памеры 540 вёдзер у год, якая выклікала цяжкасці ў гаспадароў дробных вінакурных заводаў.

Збор акцызных падаткаў ускладаўся на Дэпартамент падаткаў і збораў пры Міністэрстве фінансаў, які ў 1863 г. быў падзелены на два самастойныя дэпартаменты: акладных і неакладных збораў. Непасрэдна падаткаабкладаннем займаліся губернскае казённая палата (уваходзілі ў сістэму Міністэрства фінансаў) і губернскае падатковыя прысутнасці. У 1885 г. пры кожнай казёнай палаце быў заснаваны інстытут падатковых інспектараў, на якіх і быў ускладзены кантроль за своечасовым і поўным паступленнем падатковых плацяжоў на ўсёй тэрыторыі Расійскай Імперыі. У 1896 г. у структуры Міністэрства фінансаў было ўтворана Галоўнае ўпраўленне неакладных збораў і казённага продажу пітва, а на месцах — губернскае акцызныя ўпраўленні, якія адказвалі за выплату акцызных збораў¹⁸.

Кожны від падатковых напояў мог вырабляцца толькі на спецыяльных заводах, якія павінны былі быць пабудаваны асобна адзін ад аднаго і не мець ніякай сувязі як паміж сабой, так і з заводамі, што выраблялі са спірту і віна напоі вышэйшых гатункаў ці іншыя вырабы (хлебную гарэлку, лак, палітуру і інш.). Выраб напояў з хлебнага віна і спірту, аплачанага акцызам, дазваляўся толькі на спецыяльных гарэлачных заводах пасля спынення на іх вінакурэння і выключна з віна ўласнага вырабу. Прадпрымальнік, які займаўся вырабам гарэлкі, плаціў дадатковы акцыз у памеры 1 руб. з кожных 40 градусаў спірту, якія змяшчала яго прадукцыя. Гэта адбывалася пры дапамозе налепкі *бандэролей* (фіскальных марак для аплата акцызнага збору на асобныя віды тавараў) на тару з гарэлкай. Бандэролі абавязкова выкупляліся заводамі ў вызначанай заканадаўствам колькасці.

Для вызначэння памеру акцызу ў разлік прымаўся галоўным чынам мацунак напоя і яго выхад. Калі заводчык вырабляў менш за норму (сапраўдны выхад спірту быў ніжэйшым за нармальны), то акцыз усё роўна спаганяўся па нармальным вылічэнні, а калі больш за норму — пад улік трапляў сапраўдны выхад. Акцыз са спірту, віна і гарэлкі, вырабленых з цукровых рэшткаў, мядовай пены і васковай вады, вылічаўся па ўтрыманні ў іх бязводнага спірту і спаганяўся ў казну па меры іх продажу¹⁹. З году ў год акцызны збор павялічваўся. Так, у 1863 г. ён складалаў 4 кап. з градуса па металічным спірмометры (з 0,01 вядра бязводнага спірту), у 1864 г. — 5 кап., у 1869 г. — 6 кап., у 1874 г. — 7 кап., у 1881 г. — 8 кап. і з 1892 г. — 10 кап.²⁰.

Не менш важным прадуктам акцызнага абкладання ў беларускіх губернях Расійскай Імперыі з'яўляўся **тытунь**. Тытунёвыя акцызы спаганяліся згод-

на "Статуту аб акцызе з тытуню" ад 4 ліпеня 1861 г.²¹. Паводле яго, выраб тытунёвай прадукцыі (цыгарэты, сігары, нюхальны тытунь і інш.) для продажу мог ажыццяўляцца выключна на тытунёвых фабрыках. Яны маглі засноўвацца толькі ў сталіцах, а таксама ў партовых, губернскіх і павятовых гарадах; іншае дапушчалася толькі па асобым дазvole міністра фінансаў. Тытунёвыя фабрыкі былі трох тыпаў: 1) агульныя, для вырабу тытунёвай прадукцыі з замежнага і айчыннага тытуню; 2) махорачныя, для вырабу курільнага і нюхальнага тытуню; 3) фабрыкі для вырабу тытуню найвышэйшага гатунку.

Тытунёвыя вырабы адпускаліся з фабрык ва ўсталяванай законам тары, якая была абклеена адпаведнымі бандэролямі. Кожная асобная партыя павінна была ўтрымліваць не менш за 20 фунтаў (8,2 кг) тытунёвай прадукцыі. Гаспадары тытунёвых фабрык павінны былі штогод набываць у казне бандэролі, сума якіх залежала ад тыпу фабрыкі і яе месцазнаходжання. Для агульных фабрык, якія знаходзіліся ў беларускіх губернях, яе велічыня складала 6 тыс. руб., а для махорачных — 3 тыс. руб. Фабрыкі, якія не былі забяспечаны належнай колькасцю бандэролей, закрываліся. Фактычна "Статут аб акцызе з тытуню" пераключаў развіццё дробных тытунёвых фабрык, а гэта, у сваю чаргу, прыводзіла да манапалізацыі вытворчасці ў руках буйных прадпрымальнікаў.

Акцыз на **цукар**, з фіскальнага пункту гледжання, таксама даваў вялікія паступленні грашовых сродкаў у казну. У той жа час спаганне гэтага падатку адбывалася ў больш лёгкіх умовах, паколькі вытворчасць цукру была сканцэнтравана на невялікай колькасці фабрык. Згодна закону "Аб парадку спагання акцызу з цукру і аб наглядзе за цукровымі заводамі" ад 12 мая 1881 г.²², была ўведзена новая сістэма падаткаабкладання цукровай вытворчасці. Яна ўключала акцыз, які спаганяўся з кожнага вырабленага пуда (16,38 кг) цукру ў памеры, вызначаным у заканадаўчым парадку, а таксама патэнтны збор у памеры 5 руб. на кожную тысячу пудоў цукру. Паводле закона, патэнтнаму збору не падлягалі рафінаваныя заводы, якія выраблялі цукар з айчынай сыравіны, за якую быў ужо заплачаны акцыз, або з замежнай, а таксама патачныя заводы, якія выраблялі глюкозу з крухмалу.

Першапачаткова сума акцызнага збору складала 50 кап. з пуда вырабленага цукру, але паступова яна павялічвалася, і ў 1889 г. ужо складала 1 руб. з пуда. У адпаведнасці з законам "Аб дадатковым акцызе з рафінаванага цукру" ад 14 мая 1890 г.²³ і "Аб абкладанні дадатковым акцызам цукру, які падобны на рафінад" ад 21 мая 1891 г.²⁴, якія ўступілі ў дзеянне з 1 верасня 1892 г., былі ўсталяваны дадатковы акцыз з рафінаванага цукру ў памеры 40 кап. з пуда і патэнтны збор з рафінадных і цукрова-рафінадных заводаў у памеры 5 руб. на кожную тысячу пудоў рафінаванага цукру. Але прымяненне гэтых норм на практыцы выклікала складанасці, абумоўленыя недастатковай вызначанасцю якасных прымет для адрознення рафінаванага цукру ад белага нерафінаванага. У адпаведнасці з законам "Аб адмене дадатковага акцызу з рафінаду і аб павышэнні акцызу

з цукру" ад 12 студзеня 1893 г.²⁵, які набыў моц з 1 верасня 1894 г., адмянялася спаганне дадатковага акцызу з рафінаду, а сума асноўнага акцызу на ўсе віды цукру павялічылася да 1 руб. 75 кап. з пуда.

У адпаведнасці з "Правіламі аб акцызе з запалак і продажу фосфару" ад 4 студзеня 1888 г.²⁶ акцыз з **запалак** спаганяўся ў выглядзе бандэролей у памеры 0,25 кап. з кожнай скрынкі, якая змяшчае не больш за 75 запалак, і 1 кап. са скрынкі, дзе змяшчаецца ад 75 да 300 запалак. 9 мая 1889 г. былі прыняты дадаткі да гэтых "Правілаў", паводле якіх быў усталяваны новы памер акцызнага падатку: 0,5 кап. са скрынкі, якая змяшчае ад 75 да 150 запалак, і 0,75 кап. са скрынкі, дзе ад 150 да 225 запалак. Запалкі выпускаліся з фабрык як у суцэльнай, абклеенай бандэролямі тары, так і партыямі, найменшы памер якіх вызначаўся міністрам фінансаў.

З мэтай распаўсюджвання запалак шведскага тыпу 16 лістапада 1892 г. быў прыняты закон "Аб павышэнні акцызу з фосфарных запалак і забароне вырабу бенгальскіх запалак"²⁷, згодна якому быў усталяваны падвойны акцыз з фосфарных запалак. Ранейшы памер акцызу быў пакінуты толькі для запалак шведскага тыпу, якія запальваліся трэннем па спецыяльнай паверхні.

Як і прадстаўнікі названых вышэй відаў прамысловасці, гаспадары фабрык па вырабу запалак павінны былі выкупляць у казне бандэролі на пэўную суму, памер якой залежаў ад часу заснавання прамысловага прадпрыемства. Калі яно функцыянавала да зацвярджэння "Правілаў" ад 4 студзеня 1888 г., тады бандэролі браліся на суму 1,5 тыс. руб., а калі ж з'явілася пасля выдання закона, то на суму 3 тыс. руб.²⁸. Такія ўмовы былі вельмі цяжкімі для гаспадароў дробных запалкавых фабрык, але адначасова стваралі ўмовы для больш зручнага кантролю з боку ўрада за спаганнем падаткаў.

Такім чынам, падаткаабкладанне прадпрымальніцкай дзейнасці ў фабрычна-заводскай сферы вытворчасці падзялялася на прамое і ўскоснае. Ускосныя падаткі былі зборам са спажывання, паколькі фактычна аплачваліся не вытворцам, а спажывателем. У той жа час акцызнае абкладанне было цяжкім і для прадпрымальнікаў, паколькі да моманту рэалізацыі тавару сума акцызу павінна была аплочвацца імі. У канцы XIX ст. ускосныя падаткі прыносілі амаль палову даходу дзяржаўнага бюджэту. Прамыя ж падаткі, якія ў адпаведнасці з законамі 1863 і 1865 гг. павінны былі плаціць непасрэдна прадпрымальнікі, ніяк не могуць быць аднесены да ліку галоўных крыніц папаўнення дзяржаўных даходаў. Гэта было звязана ў першую чаргу з тым, што да канца XIX ст. у Расійскай Імперыі існавала крайняя нераўнамернасць падаткаабкладання, пры якой буйныя прадпрымальнікі неслі аднолькавы цяжар падаткаў з больш дробнымі. Да адной катэгорыі падаткаплацельшчыкаў былі аднесены як дробныя фабрыкі і заводы, так і прамысловыя гіганты са шматсоценным персаналам. У выніку гэтага шматлікія дробныя прадпрыемствы, якія акрамя патэнтнага збору неслі акцызны цяжар, закрываліся на першых стадыях свайго станаўлення.

¹ Кучеров И.И. Налоговое право России: курс лекций. М., 2006; Поткина И.В. Правовое регулирование предпринимательской деятельности в России, XIX—первая часть XX века. М., 2009; Шепелев Л.Е. Царизм и буржуазия во второй половине XIX в.: проблемы торгово-промышленной политики. Л., 1981; Полетаева Н.И. Купечество Беларуси: 60-е гг. XIX—начало XX вв. Мн., 2004.

² Дополнительное постановление об устройстве гильдий и о торговле прочих состояний // Полное собрание законов Российской империи (далее — ПСЗРИ). Собр. 1. Т. 39. СПб., 1830. № 30115.

³ Положение о пошлинах за право торговли и других промыслов // ПСЗРИ. Собр. 2. Т. 38. СПб., 1866. № 39118.

⁴ Положение о пошлинах за право торговли и других промыслов // ПСЗРИ. Собр. 2. Т. 40. СПб., 1867. № 41779.

⁵ О некоторых изменениях в Положении о пошлинах за право торговли и промыслов // ПСЗРИ. Собр. 2. Т. 45. СПб., 1874. № 48175.

⁶ Шепелев Л.Е. Царизм и буржуазия во второй половине XIX в.: проблемы торгово-промышленной политики. С. 100.

⁷ Положение о пошлинах за право торговли и других промыслов. № 41779.

⁸ Шепелев Л.Е. Царизм и буржуазия во второй половине XIX в.: проблемы торгово-промышленной политики. С. 173.

⁹ Правила об обложении торговых и промышленных предприятий дополнительным сбором (процентным и раскладочным) // ПСЗРИ. Собр. 3. Т. 5. СПб., 1885. № 2664.

¹⁰ О сборах с торговых и промышленных предприятий // ПСЗРИ. Собр. 3. Т. 12. СПб., 1892. № 9181.

¹¹ Свод данных о торговых сборах в России за 1891 и 1892 годы. СПб., 1895. С. 22—37.

¹² Свод данных о торговых сборах в России за 1895 и 1896 годы. СПб., 1899. С. 2—21.

¹³ Положение о государственном промысловом налоге // ПСЗРИ. Собр. 3. Т. 18. СПб., 1901. № 15601.

¹⁴ Черник Д.Г. Налоги в рыночной экономике. М., 1997. С. 52.

¹⁵ Указатель фабрик и заводов Европейской России с Царством Польским и Великим княжеством Финляндским: материалы для фабрично-заводской статистики / под ред. П.А. Орлова. СПб., 1881.

¹⁶ Список фабрик и заводов Российской Империи / под ред. В.Е. Варзара. СПб., 1903.

¹⁷ Положение о питейном сборе // ПСЗРИ. Собр. 2. Т. 36. СПб., 1863. № 37197.

¹⁸ Кучеров И.И. Налоговое право России. С. 13—16.

¹⁹ Положение о питейном сборе.

²⁰ Жытко А.П. Дваранства Беларусі перыяду капіталізма. 1861—1914 гг. Мн., 2003. С. 182.

²¹ Устав об акцизе с табака // ПСЗРИ. Собр. 2. Т. 36. СПб., 1863. № 37196.

²² О порядке взимания акциза с сахара и о надзоре за сахарными заводами // ПСЗРИ. Собр. 3. Т. 1. СПб., 1885. № 152.

²³ О дополнительном акцизе с рафинированного сахара // ПСЗРИ. Собр. 3. Т. 10. СПб., 1893. № 6823.

²⁴ Об обложении дополнительным акцизом сахара, приготовленного на подобие рафинада // ПСЗРИ. Собр. 3. Т. 11. СПб., 1894. № 7716.

²⁵ Об отмене дополнительного акциза с рафинада и о повышении акциза с сахара // ПСЗРИ. Собр. 3. Т. 13. СПб., 1897. № 9239.

²⁶ Правила об акцизе с зажигательных спичек и о продаже фосфора // ПСЗРИ. Собр. 3. Т. 8. СПб., 1890. № 4934.

²⁷ О повышении акциза с фосфорных зажигательных спичек и о воспрещении выделки бенгальских спичек // ПСЗРИ. Собр. 3. Т. 12. СПб., 1895. № 9042.

²⁸ Правила об акцизе с зажигательных спичек и о продаже фосфора.